

LUND UNIVERSITY

På tal om mutor

Jacobsson, Katarina; Wästerfors, David

2003

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jacobsson, K., & Wästerfors, D. (2003). *På tal om mutor*. (Förebyggande metoder mot ekobrott : en antologi (Rapport / BRÅ)). Brottsförebyggande Rådet, BRÅ.

http://www.bra.se/extra/faq/?module_instance=2&action=question_show&id=96&category_id=1

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

På tal om mutor

Gästfrihet, tacksamhet och sedvänja
som korruptionens motivvokabulärer

AV KATARINA JACOBSSON OCH DAVID WÄSTERFORS¹

Gränserna för vad som ska uppfattas som en muta är sällan enkla att dra. Det som juridiskt definieras som korrupt kan i vardagliga termer beskrivas som något klanderfritt – som provisioner, konsultuppdrag, gåvor, resor, bjudningar och liknande. Mutor kan ofta förklaras som närbesläktat med socialt umgänge eller gästfrihet. De kan också förklaras i termer av tacksamhet eller som sedvänja och kultur.

Artikeln är baserad på intervjumaterial från två pågående kvalitativa sociologiska studier: en om svenska affärsmän verksamma i Öst- och Centraleuropa och en om det svenska rättsväsendets hantering av mutbrott och bestickning.

Författarna till artikeln menar att det är viktigt för de företag och organisationer som vill bekämpa mutor och korruption att uppmärksamma dessa fenomen och de vokabulärer de beskrivs med.

Artikeln diskuterar också hur ekonomiska motiv kan användas för att förmå företag och branscher att föregå med gott exempel.

Inledning

Mutor och bestickning tillhör de ekonomiska brott som ofta är svåra att definiera. En viss gåva kan av somliga betraktas som ett uttryck för givmildhet, medan andra betraktar den som korrupt. Det som juridiskt faller under kategorierna mutbrott och bestickning kan i vardagsspråk benämnas i klanderfria termer: provisioner, konsultuppdrag, gåvor, studieresor, konferenser, gentjänster, bjudningar (Ericson, 1998). Frågan är vilken betydelse detta vardagsspråk har. Kan en aktör som vill ifrågasätta en gärnings kriminella status ta hjälp av vardagliga och klanderfria omskrivningar? Kan mutans närhet till – eller ”släktskap” med – liknande men klanderfria sociala fenomen komma att nyttjas för att motivera och försvara en given handling? Vilka konsekvenser kan det i så fall ha när det gäller brottsförebyggande praktiker? I denna artikel vill vi illustrera och diskutera dessa frågor.

¹ Författarna vill rikta ett stort tack till antologins redaktör och dess externe bedömare samt professor Ann-Mari Sallerberg för kritik och synpunkter på tidigare versioner av denna artikel.

Artikeln är baserad på intervjumaterial från två pågående sociologiska undersökningar. Den ena handlar om svenska affärsmän som är verksamma i Öst- och Centraleuropa. Här består materialet av intervjuer med trettio affärsmän om deras erfarenheter av utlandsarbete. Ett utmärkande tema i dessa samtal visade sig vara mutor och korruption.² Den andra undersökningen handlar om det svenska rättsväsendets hantering av ärendena mutbrott och bestickning. Elva intervjuer med företrädesvis åklagare, men också poliser, har genomförts. Intervjupersonerna valdes ut på basis av att de utrett eller varit förundersökningsledare i åtminstone ett besticknings- eller mutbrottsärende. Inte sällan var erfarenheten begränsad till just detta ärende, ibland ytterligare några få. Den sammantagna uppfattningen är att denna typ av brottsanmälningar är mycket ovanliga. Samtliga intervjuer har en samtalsliknande karaktär. De är bandinspelade och transkriberade ord för ord.

Intervjupersonerna i de båda studierna har vitt skilda utgångspunkter. För åklagare och poliser är mutor ett brott som ska beivras. För affärsmännen är mutor snarare en möjlig taktisk affärsmetod eller en problematisk erfarenhet. Trots att deras resonemang ofta skiljer sig åt vill vi här betona några gemensamma drag. Vi har urskiljt tre samtalsämnen som på varierande sätt placeras *nära* mutor, samtalsämnen som vi kallar "gästfrihet", "tacksamhet" och "sedvänja". De intervjuade talar alltså inte enbart om mutor, utan också om saker och ting som de anser är besläktade eller förknippade med mutor.

En föreslagen ekobrottsförebyggande metod består i att "motverka bortförklaringar som underlättar brott" (BRÅ, 2003:1). Bakgrunden står att finna i sociologisk forskning om ekonomisk brottslighet. I en klassisk studie av förskingring hävdar Donald Cressey (1953) att verbala rationaliseringar spelar en avgörande roll för brottslingens motivbild³. Sådana rationaliseringar kan till exempel handla om att beskriva förskingringen som ett lån, ett slags missförstånd eller ett resultat av en extraordinär situation. Legitima förklaringar kan överbrygga avståndet mellan en lagstridig handling och rådande normer. Senare studier visar att denna typ av rationaliseringar ingår som en viktig komponent även för andra ekobrottslingars resonemang, inte bara förskingrarnas (jämför Coleman, 1994).

Cressey placerar rationaliseringen "i" den individuella förövaren, liksom Sykes och Matza (1957) gjorde med begreppet "neutraliseringsteknik". Lagöverträdarna antas lösa en inre normkonflikt (Lindgren, 2000). Här vill vi i stället argumentera för att en rationalisering, neutralisering eller "bortförklaring" förutsätter en förankring i det kulturellt vedertagna. Människor förklarar sitt och andras agerande utifrån motiv som han eller hon antar att omgivningen uppfattar som rimliga och legitima. Med C. Wright Mills ord (1940) kan man tala om "motivvokabulärer" (jämför Burke, 1945/1969).

² För en inledande rapport, se Wästerfors, 2000.

³ "Rationaliseringen", menar Cressey (1953), ingår tillsammans med variablerna "motiv" och "tillfälle" i förskingrarnas motivbild. Motivet utgörs av ekonomiska bekymmer vilka vederbörande anser sig oförmögen att delge någon annan (motstridiga resultat har redovisats i andra studier, se Ingvaldsen, 2001). Med "tillfälle" avser Cressey även att *kunna* förskingra.

En aktör formulerar ett motiv genom att föregripa *andras* ifrågasättande av hans eller hennes agerande (Mills, 1940:905).

Poängen med Mills motivvokabulärer är att de inte hör hemma "i" en individ utan "mellan" individer. De utgör alltså ett slags samhälleligt allmängods. I detta sammanhang hävdar vi att samtalsämnen "gästfrihet", "tacksamhet" och "sedvänja" utgör exempel på sådant allmängods. De är kulturellt vedertagna motivvokabulärer, som intervjupersonerna tenderar att aktivera när mutor kommer på tal.

För att förstå vårt resonemang är det viktigt att uppmärksamma dessa distinktioner. "Gästfrihet", "tacksamhet" och "sedvänja" är inte att betrakta som identiska med mutor. De ska i stället betraktas som vokabulärer ur vilka *motiv* för mutor kan komma att formuleras. Samtidigt kan de naturligtvis motivera en rad andra ageranden som inte har med mutor att göra.

Nedan illustreras dessa motivvokabulärer var för sig, med hjälp av exempel från materialet. Därefter återvänder artikeln till frågan om vilken rättfärdigande och ursäktande potential sådana vokabulärer kan ha. Slutligen diskuteras vilken betydelse de har för förebyggandet av mutor och bestickning.

Vi vill poängtera att de exempel som lyfts fram inte består av brottsliga handlingar som de intervjuade försöker "bortförklara". De består i stället av omständigheter som de intervjuade erfar i sin yrkesutövning. Frågan om tänkbara "bortförklaringar" återkommer artikeln till först efter att materialet presenterats. Vi vill också poängtera att tanken med att belysa den otydliga gränsen mellan mutor och vardagliga fenomen inte är att ironisera över mutbegreppet som sådant. Vi hävdar varken att "allt" kan betraktas som mutor eller att "inget" kan betraktas som mutor. Mutbegreppets gränser är situationsbundna och föränderliga (för en historisk översikt, se Noonan, 1984). De utgör i många fall ett övergripande huvudbry för våra intervjupersoner.

Gästfrihet, tacksamhet, kultur – exempel på motivvokabulärer

GÄSTFRIHET

Ett ämne som kan ligga nära mutor är socialt umgänge, eller "gästfrihet" som det varnas för i den så kallade Mutkatekesen från 1950-talet (Cars, 2001: 134ff). Att ordna en fest, bjuda på middag, ta en öl eller gå på teater – sådana sällskapliga aktiviteter kan på olika sätt förknippas med mutor. Bland de utlandsarbetande affärsmännen är det särskilt tydligt. Efter att ha berättat om ageranden som de otvetydigt definierar som mutor (till exempel inofficiella betalningar till poliser, tullare eller myndighetspersoner) följer ofta historier om ageranden som de inte definierar som mutor, eller ageranden vars definition de säger sig vara osäkra på. Man säger till exempel "*det är inte en muta men...*" eller "*jag vet inte om detta handlar om mutor men...*". Man kan också under en längre sekvens av ett samtal pendla mellan dessa båda ämnen: å ena sidan "riktiga" mutor, å andra sidan socialt umgänge. I boken *Competitive and Ethical?* av Giles Wyburd (1998) – en föreläsare för ett brittiskt institut för affärsetik – finns en liknande markering av en flytande

gräns mellan nöje och mutor. Här nämns mutor under rubriken "Bribery and entertaining" (ibid: sidan 48 ff.).

I en bemärkelse är talet om umgänge mycket fjärran begreppet muta. Hit hör till exempel affärsmännens rekommendationer om att vara frikostig med sin tid – att lyssna på kollegers kallprat, att bry sig om kunders privatliv och familjer, att visa tålamod och aldrig försöka påskynda möten eller uppgörelser. I en annan bemärkelse kan emellertid avståndet till mutor förefalla kort. Hit hör affärsmännens tal om vikten av att bjuda på middagar och fester, konferenser och mässor eller umgås med kunder på kulturella evenemang och resor (så kallade bjudresor). De intervjuade vill gärna framhålla att sällskapliga ansträngningar är viktiga för att lyckas i arbetet. Som affärsman måste man uppmärksamma ens aktuella kund på ett sällskapligt sätt. Den som inte gör det kan gå miste om affärer. Rolf, en pensionerad säljare, hävdar att det enbart är de "stela" och kyliga som behöver muta. Andra gör bäst i att förlita sig på konsten att umgås:

*Dom [de utländska kunderna] är lite oroliga för att vi ska tycka att dom är underlägsna,
ja då kräver det ännu mera uppmärksamhet liksom.
Och säger vi då till varandra att
'jag orkar inte gå ut och [äta] middag med dom där,
sitta och dricka te med dom,
det är så besvärligt'.
Ja då har jag förstört mycket.*

Rolf beskriver alltså gästfrihet och socialt umgänge som komponenter i uppdraget "att göra affärer". Efter ovanstående utdrag förklarar han att den som inte kan umgås med viktiga myndighetspersoner och tänkbara kunder kan komma att bli tvingad att muta utan att det egentligen hade behövts. Gästfrihet kan alltså betecknas som ett sätt att undvika mutor. I själva umgänget kan emellertid Rolf också inbegripa gåvor, resor och gentjänster, men de betecknar han inte som mutor, trots att det kan röra sig om ansevärda värden. En muta, säger Rolf, är att "betala i onödan". Vissa utlandsarbetande använder sig av medhjälpare eller "agenter" för att leverera mutor, och de kan i sin tur behöva betalas dyrt. "Det är ju ett väldigt svinn", säger Rolf och tillägger: "men det heter då inte muta utan det heter att man har agent. Jag menar var går gränsen där?".

Vissa fall av umgänge kan bland de intervjuade affärsmännen betraktas som otvetydigt korrupta, i synnerhet av utomstående. De kan tas som tecken på otillbörlig närhet mellan två aktörer. När Sebastian, en företagare i ett östeuropeiskt land, målar upp en bild av en korrupt omgivning framhåller han en viss typ av fest som belägg:

*Alla vet ju till exempel att polisen är korrumperad.
Alla vet att tullarna är korrumperade,
dom blir liksom bjudna,
tullarna blir bjudna av svenska konsulatet,
han som är tullchef och så vidare,
när det är såna större offentliga tillställningar.
Det ska vara lättare att få igenom sina varor och dylikt.*

TACKSAMHET

En intervjuperson som för några år sedan dömdes för bestickning anser sig bestraffad för något som i själva verket var ett hedervärt beteende. Det som juridiskt kom att definieras som en muta var i hans ögon en gåva för att uttrycka tacksamhet. Upprörd ställer han den retoriska frågan ”Får man inte va’ vänlig och snäll i det här landet?”. Tacksamhet är med andra ord något som kan ligga nära ämnet mutor. De intervjuade kan hänvisa till en gåvo- och tacksamhetsetikett, ungefär på samma sätt som de hänvisar till en etikett för gästfrihet. Att ge en gåva framhålls som ett accepterat sätt att visa tacksamhet. Att avvisa gåvan kan uppfattas som ett avvisande av givaren som person (jfr. Mauss, 1925/1997).

Tacksamhet kan omtalas som förklaring både till att ge och ta emot en muta. Personer som innehar mutkänsliga positioner, till exempel beslutsfattare, kan ta gåvoetiketten i beaktande när de överväger om de ska ta emot en erbjuden gåva eller inte. För myndighetspersonal är värdet som definierar otillbörliga gåvor betydligt lägre än inom näringslivet. Det kan därför vara vanskligt att ta emot gåvor även av ringa värde; gränsen mellan muta och gåva kan vara hårfin.

Det förekommer att enskilda medborgare ibland ger tjänstemän gåvor, varför det ofta finns en uttalad policy eller tradition vid den aktuella myndigheten för hur detta ska hanteras. Ett sätt att lösa problemet (det beskrivs gärna som just ett problem) är att helt enkelt vägra ta emot gåvan eller returnera den. Ett sådant etikettsbrott vill man emellertid gärna undvika. Socialstyrelsen, till exempel, informerar vårdpersonal på följande sätt: ”Om vårdpersonalen avstår från att ta emot en sådan gåva kan vårdtagaren bli sårad” (bilaga C i Cars, 2001:128). Ett annat sätt att hantera gåvor till myndigheter är att avprivatisera dem och göra dem allmänna. Tjänstemän kan personligen avhända sig gåvan men låta den stanna inom myndigheten och sprida den till många. Tårtor och chokladaskar sätts fram på det gemensamma fikabordet, ett fång blommor likaså. Det förefaller avgörande att på sådana sätt eliminera gåvans potentiella klandervärdighet, att göra den klanderfri.

Vissa gåvor är emellertid inte möjliga att ”ställa ut” till allmän glädje och beskådan. Likafullt kan det ur social synvinkel vara svårt att helt sonika returnera dem, eftersom man då riskerar att såra givaren. En åklagare illustrerar denna delikata balansgång när han nämner ett undantag från åklagarmyndighetens policy. Till en början framhåller han att policyn är otvetydig:

*Nej men alltså jag tycker nog ändå
att det finns med i bilden här att
vi ska inte ens ge någon ett tillfälle att misstänka att vi har gjort
nåt otillbörligt va'.
Utan nu och då är ju det är ju den enda raka linjen
det är ju att vi gör vårt jobb vi, något annat gör vi inte.
Så vi tar inte emot några gåvor eller liknande i efterhand
även om folk tycker att vi har gjort nånting bra.*

Intervjupersonen vill förmedla "den enda raka linjen". Ingen ska kunna be-
tvivla åklagares självständighet och integritet. Efter ovanstående utdrag tycks
han emellertid slås av tanken att "raka linjer" kan vara svåra att tillämpa i
realiteten:

*Sen kan det ju va',
man ska inte säga generellt för sen kan det ju hända
jag själv att jag har fått ett badlakan en gång som jag behöll faktiskt
men då hade domen vunnit laga kraft och det var långt efteråt.
Å dom kom och tyckte jag hade,
det kändes lite löjligt att förpacka det här badlakanet och skicka
tillbaka
men det var ett vänligt brev där dom tackade för
för den förståelse dom hade fått för sina synpunkter och liknande.
Å jag tycker att det kunde nästan såra dom att skicka tillbaka.
Men det var ju ett begränsat värde.
Men hade det däremot vart nånting mer värt så hade det ju gått
tillbaka direkt.*

Gentemot den snäva policy som åklagaren själv återgivit under intervjun krävs
nu att mottagandet av badlakanet förklaras. En rad omständigheter åbero-
pas: gåvan hade "ett begränsat värde", den överräcktes "långt efteråt", och
tacksamheten gällde inte åklagarens tjänsteutövning *per se* utan den förstå-
else givaren erhållit. Åklagaren åberopar dessa omständigheter som stöd för
uppfattningen att detta var en oskyldig tacksamhetsgest, inte en muta. Efter
denna reservation eller utvikning i "realiteten" återgår han till att redogöra
för myndighetens policy.

SEDVÄNJA

Ytterligare en vanlig förklaringsgrund till givande och tagande av mutor är
"sedvänja", eller mer allmänt "kultur". Mutor kan definieras som kultur ("det
är en del av kulturen") eller placeras i en kultur ("det finns ju i alla kultu-
rer"). De kan på så sätt förstås i termer av traditioner och sedvänjor. I boken
*Oskrivna regler*⁴, en guidebok för femtio länder som vänder sig till svenska
affärsmän i utlandet, omnämns mutor under rubrikerna "osynliga koder",

⁴ Utgiven av Industrilitteratur, 1999.

”etik” eller ”presenter”. ”Etiken” handlar emellertid inte om att fastställa universella moraliska regler, utan om vad ”den generaliserade andre” i den aktuella kulturen anser är rätt eller fel. Man konstruerar ett slags manual för läsare som ska verka bland ”de andra”.

”I många kulturer så är den stora mutan viktig”, säger en affärsman. En annan säger att ”det är ju väldigt få gånger man har en affärstransaktion [i Polen] där man liksom inte ger något litet”. När intervjuaren undrar hur detta kommer sig förklarar affärsmannen:

*Jag tror att man är van i Polen att man ger alltid något litet på nåt sätt, om man säger.
I Polen går man till exempel inte hem till någon,
om man är bjuden, utan att ha med någonting,
vare sig det är en halv liter vodka eller om det är blommor eller om
det är något [annat].
I Sverige tror jag nog att det kanske inte är så viktigt som det är
i Polen.*

Att ”ta seden dit man kommer” är även ett argument i den juridiska diskursen om mutor. I en kommentar till brottsbalken (1999) anmärker justitieutskottet att beträffande svenska affärsförbindelser med utlandet kan man inte bortse från ”den praxis som utvecklats i det främmande landet.” Det bör beaktas att ”synen på det tillbörliga i att lämna gåvor i samband med affärer växlar starkt från land till land”.

När de intervjuade åklagarna hänvisar till sedvänja och kultur handlar det inte om att på egen hand verka bland ”de andra” utan om ”de andra” som verkar här.

*[Jag] vet ju advokater i den här stan som tack, alltså
det blir ju inte mutbrott men alltså grejen är ju härfin hela tiden.
Som tack för hjälpen för att dom har hjälpt nån i ett asylärende,
då kanske har fått fyra flaskor albanskt brännvin eller, ja stora
blombuketter, sånt där va’.
Jag säger ju inte att invandrarna gör det men det finns ju vissa,
det finns ju vissa kulturer där det faktiskt är kutym att man ger en
tjänsteman nånting som tack för hjälpen.
Och man tar väl den sedvänjan med sig hit.
För man vet ju inte hur det fungerar här.*

Att förklara potentiella mutbrott genom att hänvisa till kultur kan betraktas som ”praktisk kulturalism” (jämför Herzfelds, 1997:29). Kulturalismen består i att agerandet i fråga (att tacka en advokat med fyra flaskor brännvin eller stora blombuketter) förklaras som ett uttryck för egenskaper i en fix kategori, en ”kultur”. Det praktiska består i att förklaringen inte nödvändigtvis behöver utgå från en ideologi eller en moral. Snarare utgår den från pragmatik; det man håller för sant om ”de andra” är det som kan förklara

det man ser och hör av deras agerande. Hänvisningarna till kultur behöver på så sätt inte vara konsekventa eller motsägelsefria.

Förutom att åberopa nationella kulturskillnader (till exempel Sverige i relation till Polen) åberopar man mer allmänna distinktioner, som till exempel "vår" kultur kontra "en annan". Nedan talar en polis om en nyinkommen anmälan om bestickning.

*...en kille av en annan kultur som bara då slänger ur sig [till sin
bilskollärare]*

"äh du får tusen kronor om du godkänner mig".

Det behöver kanske inte ligga nåt mycket bakom det, va'.

Förklaringar som åberopar sedvänja eller kultur ges inte enbart i syfte att beskriva mutor med hänsyn till nationella olikheter. De kan också fungera som en historisk referens. Ett vanligt påstående är att det "i de gamla öststaterna" fanns en utbredd korruption som delvis lever kvar. Hänvisningar till kultur förekommer också när det gäller företag, myndigheter eller branscher. Vissa intervjuade förklarar till exempel byggbranschens mutor med att där råder "en viss kultur".

Diskussion

Den resterande texten vill vi ägna åt två frågor: (1) Vilken rättfärdigande och ursäktande potential kan de motivvokabulärer som vi urskiljt tänkas ha?, samt (2) vilken betydelse har denna potential för förebyggandet av mutor och bestickning?

(1) I vårt material finns en förbindelse mellan temat mutor och de tre samtalsämnena gästfrihet, tacksamhet och kultur. Ur dessa ämnen kan intervjupersoner i båda våra studier hämta exempel, argument, berättelser, vidareutvecklingar och stoff för utvecklingar. Ibland sker det i syfte att lämna ämnet mutor för att tala om något annat, ibland sker det i syfte att fördjupa ett resonemang. Varierande aktörer kan med andra ord *förklara* mutor med hjälp av dessa ämnen. De kan betrakta mutor som *motiverade* av gästfrihet, tacksamhet respektive kultur, eller en kombination av alla tre. Hur kan då dessa motivvokabulär komma till användning i rättfärdigande och ursäktande syfte?⁵

⁵ Det finns givetvis andra, långt ifrån rättfärdigande och ursäktande utsagor om mutor. Vi tänker då närmast på moraliskt indignerade röster som beskriver korruption som ett hot mot demokratin, mot marknaden, mot hälsa och säkerhet, mot ekonomisk välfärd etc. (jämför retoriken i Transparency International, en organisation som bekämpar korruption). Sådana utsagor finns även representerade i vårt material men mer som ett uttalat ställningstagande mot korruption i allmänhet. När intervjupersonerna däremot talar om specifika händelser och incidenter ger de mer elaborerade versioner där man försöker förstå och förklara fenomenet snarare än att fördöma det.

Utmärkande för "mutnära" samtalsämnen – av vilka vi illustrerat några ovan – är att de vanligtvis refererar till lagliga och legitima sociala företeelser. Att bjuda någon på middag, en resa eller en fest, att visa tacksamhet genom en gåva eller en gentjänst, att iaktta och försöka rätta sig efter sedvänjor eller traditioner – sådana praktiker är inte bara alldagliga och oräknliga, utan också i allmänhet högt värderade. De kan enbart under särskilda omständigheter rubriceras som kriminella. Ur ett juridiskt perspektiv krävs att vissa villkor är uppfyllda. En gåva ska till exempel vara "otillbörlig" för att klassas som muta, vilket i stor utsträckning avgörs med avseende på mottagarens ställning (han eller hon förutsätts agera på någon annans vägnar). Ur ett sociologiskt perspektiv krävs dessutom att en aktör hävdar denna juridiska klassificering. Mutbegreppet måste användas för att klandra ett visst utbyte (Ruggiero, 2000:124 ff.), till exempel genom en anmälan om bestickning eller genom att en kritisk granskning initieras i medierna. Motivvokabulärerna gästfrihet, tacksamhet och kultur kan då komma till användning för den som vill invända mot, eller föregripa, detta klander. Man kan utifrån dessa vokabulärer formulera "accounts" (Scott och Lyman, 1968), det vill säga förklaringar som uttryckligen eller underförstått urskuldar gärningen.

Hur skulle då sådana "accounts" se ut? För det första kan en aktör *rättfärdiga* sin muta genom att likställa den med umgänge, tacksamhet eller kultur. Det han eller hon gör är ingen muta, det är en gentjänst, en sällskaplig ansträngning, en sedvana och så vidare. Ericson (1998) listar till exempel en lång rad liknande omskrivningar som han funnit i en mängd svenska rättsfall. För det andra kan aktören också ursäktas sin muta genom att åberopa andras förväntningar om just umgänge, tacksamhet eller att sedvanor iaktas. Ansvar kan på så sätt läggas på andra (Scott & Lyman, 1968). I en tidningsartikel om mutor säger en leverantör: "Man måste ge något annars går budet till nästa firma".⁶ Leverantören säger sig ha anordnat bjudresor och givit gåvor, allt från kristallvaser till en vedklyv. Beställarens förväntningar om gåvor uppges ha blivit så etablerade och självklara "att de inte ens tackar längre". Genom att framhålla branschens outtalade och uttalade förväntningar – "så här går det till" – kan alltså den som gjort sig skyldig till bestickning urskulda sig i egnas och andras ögon. Det vi ovan kallade "praktisk kulturalism" handlar främst om detta; "kulturen", som den uppfattas och framställs av betraktaren, ger skäl för gärningen.

Det faktum att mutan kan bäddas in i ursäktande och rättfärdigande vokabulärer betyder emellertid inte att begreppet skulle vara helt upplöst utifrån de intervjuades synvinkel. Även om de intervjuade kan beskriva en given handling i termer i gåvor, fester, provisioner, sedvänjor och liknande kan de samtidigt framhålla att mutor och korruption i allmänhet är en distinkt och verklig företeelse. En "riktig" eller typisk muta kan bland de intervjuade anföras som något som finns någon annanstans – i andra länder, kulturer, branscher. En typisk muta kan också beskrivas som något helt annat än det man själv varit involverad i. En intervjuperson, som dömts för bestickning

⁶ Aftonbladet 2002-11-28, sidorna 6–7.

efter att han öppet sänt en gåva till en statlig tjänsteman, ger prov på en sådan argumentation. Han kontrasterar den egna handlingen med vad han skulle ha kunnat göra:

*Jag sa till polisen, som förhörde mig att
"Om jag hade haft en tanke på bestickning,
om jag hade velat så att säga få ikull någon vid [myndigheten],
för att kunna få [fördelar]
då hade jag inte gjort så här.
Då hade jag gett henne femtiotusen kronor under bordet".*

Betydelsen av det egna agerandet bleknar i ljuset av vad intervjupersonen ser som en "riktig" muta: femtiotusen under bordet. Intervjupersonens gåva stod för motsatsen; den var varken dold eller värdefull utan öppen och oansenlig. Även om en muta på detta sätt kan förklaras utesluter det alltså inte att begreppet korruption hålls intakt. Men den "riktiga" mutan placeras någon annanstans. Den tjänar då som kontrast till det man vill framställa som legitima gåvor, tacksamhet eller uttryck för sedvänja.

(2) Sven-Åke Lindgren (2000:227) skriver att den svenska ekobrottsdiskursen präglas av en "ambivalens med gamla anor". Här har länge funnits en flexibel och överseende inställning till företeelser som utifrån absoluta mått lika gärna kunde motarbetas och bestraffas. När det gäller underkategorin bestickning och mutbrott förefaller denna ambivalens än mer markant. I denna artikel har vi haft ambitionen att lyfta fram och frilägga en sådan ambivalens. Få skulle sannolikt neka till att fördöma och bekämpa korruption i allmänhet. Men mutan beskrivs inte enbart som klandervärd. En anledning är just närheten mellan å ena sidan brottet och å andra sidan det lagliga och hedervärda, såsom mutor och bestickning beskrivs är de så att säga inbäddade i potentiella legitimeringar.

Sådana legitimeringar kan reproduceras även i brottsförebyggande sammanhang. Broschyren "Farliga Förmåner" från Institutet Mot Mutor⁷ inleds på följande sätt:

⁷ *Institutet Mot Mutor* inrättades 1923 och presenterar sig som en ideell näringslivsorganisation som bekämpar mutor och korruption genom information till företag, myndigheter och medier. Dess huvudmän är Stockholms Handelskammare, Sveriges Industriförbund, Föreningen Svensk Handel och Svenska Arbetsgivareföreningen (numera Svenskt Näringsliv). Institutet vill "verka för god sed för beslutspåverkan inom näringslivet liksom samhället i övrigt och söka motverka användningen av mutor och andra otillbörliga förmåner som medel för sådan påverkan" (se *Vägledande etiska regler för kontakt- och relationsfrämjande förmåner i affärsverksamhet*, Institutet Mot Mutor, skrift nr 5, 1999.)

Generositet är något positivt. Det känns bra att kunna vara frikostig i umgänget med andra. Det är också trevligt att få förmåner av olika slag. Men se upp! Gåvor, måltider, resor och semesterförmåner, rabatter och bonusförmåner, kontanter och lån och andra förmåner kan lätt gå utöver gränsen för tillåten påverkan.

Utgångspunkten är det klanderfria och legitima: vanlig generositet och vanlig påverkan. Mutor definieras som generositet som gått överstyr. Mutan skildras som en medlem i en vid "familj" av vanliga sociala praktiker. Man varnar för risken att oavsiktligt göra sig skyldig till brott: "Men se upp!"

Som vi skrev inledningsvis består en föreslagen förebyggande metod i att "motverka bortförklaringar", det vill säga sådana förklaringar som Cressey (1953) och hans efterföljare betraktar som avgörande element i ekobrottslingens motivbild. Mot bakgrund av våra undersökningar förefaller denna uppgift inte helt enkel. Hur ska dessa ekonomiska brott på ett mer entydigt sätt kunna skiljas från vardagliga praktiker och förklaringar? Den som vill ta strid mot mutor och korruption måste brottas med denna fråga.

En viktig uppgift för företag och organisationer som vill förhindra mutor består i att uppmärksamma de potentiella rättfärdiganden och ursäkter som ryms i etablerade sätt att tala om mutor. Vokabulärernas karaktär och tänkbara konsekvenser borde utgöra ämne för en kontinuerlig och tydliggörande diskussion. Med tanke på att en motivvokabulär inte nödvändigtvis går att lokalisera till en särskild kategori individer, utan att den i stället – i enlighet med C. Wright Mills resonemang – är kulturellt etablerad och allmän, handlar det inte om en riktad upplysningskampanj. Det handlar snarare om att i varje aktuell bransch eller organisation ställa sig vissa frågor. Finns här otydliga gränser mellan mutor och gåvor, mellan det klandervärda och det klanderfria? Kan dessa otydliga gränser komma att användas i försvarandet av en gärning?

Låt oss ta ett avslutande exempel. En av de intervjuade affärsmännen, som betalat ut mutor under sitt utlandsarbete, fick frågan hur man bokför sådana utgifter. "Provision heter det i Sverige", sade han, "det är tillåtet här... Och skulle det inte vara det fick man hitta på något annat sätt". Att som denna affärsman beskriva en gärning i legitima termer – en gärning som han själv betecknar som "korrupt" – innebär en begreppslig avkriminalisering. Ställd inför problemet att redovisa gärningen finner den intervjuade snabbt ett näraliggande ersättningsord för "muta" – och i förlängningen ett tänkbart rättfärdigande. Mutan är inte mer klandervärd än att det är självklart för affärsmannen att alternativa beskrivningar och förklaringar finns till hands. Om inte "provision" skulle räcka kan han "hitta på något annat sätt".

Företag och organisationer som vill förebygga mutor borde rimligen gå i motsatt riktning. Inarbetade metoder och formuleringar som kan komma att motivera, ursäktas och rättfärdiga mutor skulle kunna lyftas fram och granskas. Den klandervärda betydelseutskrivningen skulle kunna framhållas på ett tydligare sätt. I stället för att försöka appellera till närheten mellan mutor och legitima sociala praktiker borde man snarare framhäva det som skiljer dem åt.

Ytterligare en förebyggande uppgift består förstås i att motivera andra till att föregå med gott exempel. På samma sätt som mutor kan motiveras utifrån givna vokabulärer kan kampen mot mutor motiveras utifrån andra vokabulärer. En av vår tids mest etablerade motivvokabulärer kan här komma att nyttjas, närmare bestämt en "monetär" eller ekonomisk motivvokabulär (Burke, 1945/1969, sidan 91 ff.). I takt med att korruptionsbekämpande frågor uppmärksammas i den offentliga debatten återopas också sådana motiv allt oftare. Företag och organisationer med tydlig antikorruptiv profil sägs erövra gott anseende i allmänhetens ögon, vilket antas generera större vinster.⁸ Att markera mot korruption kan komma att bli en lovvärd identitetsmarkör i stil med att framställa sig som "miljövänlig" eller "rättvisemärkt". Det goda exemplet blir ett medel i konkurrensen.

En sådan strategi tillämpar till exempel Shell i årsredovisningen från år 2000 med påståendet "*we are a 'no bribes', fair competition business*".⁹ Även svenska storföretag tenderar att svara på offentligt utpekade skandaler och "härvor" med utbildningar och kurser i etiska frågor, i förtydliganden av "vårt sätt att vara". Mutor anses driva upp priser på såväl produkter som tjänster. Appeller riktas till näringslivet i kollektiv mening: i det långa loppet förlorar alla på korruption, även företag och aktieägare.¹⁰ Företag, organisationer och branscher kan med andra ord förmås att engageras i förebyggandet av korruption genom att själva förebyggandet motiveras på ett gångbart sätt.

Möjligheten att använda inte bara moraliska utan även ekonomiska argument torde vidga anti-korruptionsprojektets målgrupp. Ekonomiska motiv för förebyggande arbete är kulturellt stabila och ter sig svåra att ifrågasätta. Uppmaningar till företag och organisationer att formulera ställningstaganden mot korruption kan rentav lanseras som en lönsam affär.

⁸ Se till exempel Svenska Dagbladet 4 april 2003, där Peter Eigen, ordförande i Transparency International, hävdar att konsumentmakt är en betydande faktor i bekämpandet av korruption (http://www.svd.se/dynamiskt/Naringsliv/did_5159563.asp).

⁹ *Economist.com Bribery and business*. 02-03-07. http://www.economist.com/business/PrinterFriendly.cfm?Story_ID=1010969.

¹⁰ (ibid).

Referenser

- BRÅ 2003:1. *Förebygga ekobrott. Behov och metoder*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Burke, K. (1945/1969) *A Grammar of Motives*. Berkeley och Los Angeles: University of California Press.
- Cars, T. (2001). *Mutbrott, bestickning och korruptiv marknadsföring*. Stockholm: Juristförlaget.
- Coleman, J. (2002). *The Criminal Elite. Understanding White-Collar Crime*. 5th ed. New York: Worth Publishers.
- Cressey, D. (1953). *Other People's Money. A study in the social psychology of embezzlement*. Glencoe, Illinois: The Free Press
- Ericson, S.E. (1998). Korruption är något helt annat. *Apropå* 4/98.
- Herzfeld, M. (1997). *Cultural Intimacy. Social Poetics in the Nation-State*. New York, London: Routledge.
- Holmqvist, L., Leijonhufvud, M., Träskman, P-O., Wennberg, S. (1999). *Brottsbalken. En kommentar*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Ingvaldsen, K. (2001). *Ensomme ulver? Underslag blant noen bedrifts- og organisasjonsledere*. Hovedfagsavhandling. Oslo: Institutt for kriminologi og rettssociologi, Universitetet i Oslo.
- Lindgren, S-Å. (2000). *Ekonomisk brottslighet. Ett samhällsproblem med förhinder*. Lund: Studentlitteratur.
- Mauss, M. (1925/1997). *Gåvan*. Lund: Argos.
- Mills, C. Wright. (1940). Situated Actions and Vocabularies of Motive. *American Sociological Review*, No. 5: 904–13.
- Noonan, J. T. (1984). *Bribes*. Berkeley och Los Angeles: University of California Press.
- Ruggiero, V. (2000). *Crime and Markets. Essays in Anti-Criminology*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Scott, M. B. och Lyman, S. M. (1968). Accounts. *American Sociological Review* 33: 46–62.
- Sykes, G. och Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, vol. 22: 664–70.
- Wyburd, G. (1998). *Competitive and Ethical? How Business Can Strike a Balance*. London: Kogan Page.
- Wästerfors, D. (2000). *Vad är en muta? Svenska affärsmäns legitimeringar och illegitimeringar av mutor i Polen och Tjeckien*. Lund: Research Report 2000:3, Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University.